

Gimbernat, 2007 (*), 47, 33-38

TAULA RODONA SOBRE COMUNICACIÓ I HISTÒRIA DE LA MEDICINA EN EL XIV CONGRÉS D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA CATALANA

TOMÀS i CABOT, Josep

RESUM: Record de publicacions de l'autor de caràcter sanitari. Intervenció en Congressos d'Història de la Medicina Catalana. Record de la figura de Miquel Servet. Referències a l'escorbut i el descobriment de la vitamina C. Els metges de la família de Felip II. Altres aspectes.

Paraules clau: Miquel Servet. Escorbut. Descobriment vitamina C. Metges de Felip II.

RESUMEN: Referencia de las publicaciones del autor de carácter sanitario. Intervención en los Congresos de Historia de la Medicina Catalana. Recuerdo de la figura de Miguel Servet. Referencias al escorbuto y el descubrimiento de la vitamina C. Los médicos de la familia de Felipe II. Otros aspectos.

Palabras clave: "Miguel Server "Escorbuto" "Descubrimiento vitamina C" "Médicos de Felipe II"

*

En aquesta meua intervenció sobre la medicina i els mitjans de comunicació, em limitaré a explicar algunes anècdotes relacionades amb el tema, viscudes directament per mi quan exercia de periodista, és a dir, quan encara no estava jubilat. Es tracta de fets anteriors a l'any 1997. Potser massa antics. Però com que la majoria dels meus oients d'avui són historiadors acostumats a estudiar i a comprendre el passat, ells em podran perdonar que no els parli de fets actuals, sinó de records més aviat llunyans.

L'any 1980 em va cridar el Sr. Frederic Rahola, propietari de l'Editorial Teide, per fer-me una comanda. El seu sogre, el prestigiós metge i polític republicà Jaume Aiguader, que havia estat alcalde de Barcelona abans de la guerra civil i ministre en dues ocasions després del 1936, havia publicat l'any 1945, durant el seu obligat exili a Mèxic, una biografia del metge aragonès (o català, segons alguns) Miquel Servet, descobridor de la circulació pulmonar de la sang. La intenció del senyor Rahola era fer una segona edició d'aquest llibre trenta-cinc anys després de la primera i aquesta vegada no fer-la a Mèxic amb problemes i dificultats de totes menes, sinó a Catalunya amb tots els honors. Jo, per

encàrrec del mateix Sr. Rahola, havia de redactar un apèndix bibliogràfic on constessin totes les obres —llibres i articles importants— publicats més tard que el llibre d'Aiguader i que continguessin dades i opinions útils per completar o corregir alguns punts d'aquell llibre.

Vaig fer-ho de bon grat. I el meu apèndix, publicat al final de la segona edició de la biografia original, va sortir l'any 1981. Ocupava més de quaranta pàgines i comentava quasi una centena de treballs notables, escrits sobre el mateix tema servetià a partir de 1945. La sensació que vaig tenir en acabar aquesta feina era que el tema històric de Servet interessava molta gent i que, en general, la història de la medicina era un camp de la cultura humanística conreat amb passió i encert per molts erudits, un camp quasi sempre apreciat i fèril.

Però molt aviat vaig tenir l'ocasió de comprovar el fet contrari, és a dir, una gran manca d'interès cap a la història de la ciència per part de la societat culta del nostre temps. Què havia passat? Senzillament, que els meus estudis sobre Servet i la coneixença intensa que jo tenia d'aquest personatge em van portar a escriure una novel·la on ell hi tenia un paper destacat, *L'inesperat arcàngel del matí*, que va ser finalista del premi Ramon Llull l'any 1986 (amb només un vot menys que l'obra guanyadora, escrita per Olga Xirinachs). Immediatament la meua novel·la fou editada, traduïda al castellà i reeditada per Editorial Planeta.

L'obra va tenir bastants lectors i extenses crítiques aparegudes en importants mitjans de comunicació. Doncs bé, pel que jo vaig poder saber llavors, quasi cap lector s'havia assabentat de qui era Michael Villanovanus, pseudònim emprat per Miquel Servet quan se sentia perseguit i amenaçat pels seus nombrosos enemics. Però el personatge tampoc no era identificat per la majoria dels lectors ni per molts crítics quan jo li posava a la novel·la el nom autèntic. Quasi ningú no sabia qui era Miquel Servet. Els més doctes podien dir que el seu nom els sonava perquè estava segurament relacionat amb la circulació de la sang, però si els preguntàveu algun altre detall de la seva vida, no sabien què contestar.

Podríem dir, doncs, que respecte a la història de la medicina, hi ha efectivament una minoria de treballadors intel·lectuals que fan recerca en aquest camp, coincideixen als congressos, es coneixen entre ells i moltes vegades discuteixen per detalls insignificants que consideren importantíssims. Si jutgem només per aquest petit grup, podríem pensar —com jo ho feia l'any 1980— que la història interessa i apassiona molta gent. Però si sortim d'aquesta minoria tancada i mirem la societat en general, acabem constatant d'una forma evident la ignorància i la manca d'interès que existeix quasi a tot arreu respecte a aquests temes específics.

Taula rodona sobre comunicació i història de la medicina en el XIV Congrés d'Història...

Una altra qüestió, de la qual jo també podria parlar per experiència personal, és la dels articles divulgatius en el camp de la història de la medicina i de la ciència. Poden interessar mes o menys als lectors (depèn de la traça del periodista), però no sempre son interpretats com caldria. Us explicaré unes anècdotes reals, en que la reacció del destinatari — positiva en uns casos i negativa en d'altres— va resultar inesperada i sorprenent per a l'autor dels articles.

Una vegada vaig publicar a *La Vanguardia* un article sobre el científic nord- americà Linus Pauling, que havia rebut el premi Nobel de Química l'any 1954 pels seus estudis sobre l'estructura molecular. Aquest senyor era, d'altra banda, un defensor aferrissat de l'àcid ascòrbic o vitamina C, que considerava útil no sols per curar malalties carencials i prevenir infeccions, sinó per evitar el càncer i proporcionar una vida llarga i feliç. La seva opinió en aquest camp mereixia respecte i crèdit. Però quan l'home, pocs anys després, es va manifestar obertament a favor de la pau i contrari a la guerra del Vietnam, que encara era considerada al començament dels anys seixanta com una empresa noble i patriòtica, la ciència del seu país, influïda segurament per la política, va començar a discutir algunes de les seves teories, especialment la relativa a la omnipotència de l'àcid ascòrbic, que llavors, com qualsevol altra vitamina, només es va considerar útil en casos de flagrant carència alimentària.

La conclusió del meu article era molt personal. Confessava que, malgrat totes les teories en contra, jo continuava prenent cítrics contínuament, perquè tenia fe en les seves virtuts i pensava que podien prevenir i curar quasi totes les malalties. La sorpresa es produí uns mesos més tard, quan vaig retrobar una persona coneguda que mai no havia menjat taronges perquè, segons m'havia explicat uns mesos abans, es pensava que “li cremaven l'estómac”, però que llavors, per culpa del meu article, havia modificat totalment la seva dieta. Resulta que s'havia acostumat al suc de taronja diari i només en podia cantar les excel·lències. Li havia passat la depressió, dormia bé a les nits, tenia bona gana i la feina professional li resultava molt més grata i fàcil que abans.

Un altre article d'un tema molt semblant és el que vaig escriure a la revista “Historia y Vida” sobre la història de l'escorbut i la seva curació. Allà explicava les desgràcies promogudes per aquesta malaltia en les llargues travessies marítimes per l'Atlàntic i el Pacífic als segles XVI i XVII. Comentava també els experiments del metge anglès James Lind i reproduïa la seva recomanació als navegants: que procuressin consumir moltes fruites i vegetals frescos durant els seus llargs viatges, ja que la malaltia, anomenada llavors “*scurvy*”, era provocada per la carència d'un principi contingut en aquells aliments. També explicava en el meu article que la teoria fou aplicada amb èxit pel capità James Cook, un dels mariners anglesos que més va viatjar per tot el món durant el segle XVIII.

La meua sorpresa després de la publicació de l'article me la va proporcionar un col·lega de la Universitat, bon historiador, que em va confessar que l'havia llegit amb interès i que li havia suggerit la següent idea: que el predomini marítim dels anglesos als segles XVIII i XIX i la constitució del seu gran imperi colonial eren deguts sobretot a la oportuna aplicació de les lliçons dietètiques de Lind i de Cook. Sense ells, l'escorbut no hauria deixat de fer malvestats durant els llargs viatges dels mariners anglesos, perquè aquests haurien continuat sense fer parades a l'oceà i no haurien recollit nous aliments, com passava en el cas dels espanyols i dels portuguesos, que van acabar perdent els seus imperis per aquesta causa.

Uns altres articles meus van provocar no elogis, sinó crítiques i rèpliques. En alguns casos, això també em va sorprendre, però menys que l'acceptació que havien tingut els dos treballs que acabo de citar. En un d'aquests altres articles, jo explicava la polèmica entre Jaume Ferran, bacteriòleg a Barcelona, i Santiago Ramon i Cajal, professor a València quan era jove. La tècnica de vacunació de Ferran contra el còlera es basava en l'ús d'un bacil molt poc atenuat i això podia semblar perillós per a la salut d'alguns individus convalescents o amb poques defenses.

Cajal es va manifestar públicament en aquest sentit. Jo, en l'article, intentava exposar objectivament les opinions de l'un i de l'altre sense donar la raó a Ferran, almenys d'una manera franca i clara. I més d'un lector em va dir llavors que semblava mentida que un periodista català com jo no hagués aprofitat aquella ocasió per haver donat un bon cop de palma al castellà Cajal i per no haver defensat amb més entusiasme la ciència catalana, sempre menyspreada i atacada per la resta dels peninsulars.

En un altre article jo parlava del descobriment de la penicil·lina, sense oblidar, naturalment, l'observació i la intuïció de Fleming, però sense negligir tampoc el llarg treball de Florey i Chain a la Dunn School d'Oxford quan aquell ja havia oblidat en gran part el seu descobriment i havia renunciat a portar-lo a la pràctica. El premi Nobel, el van compartir tots tres l'any 1945. Jo feia constar aquests fets en el meu article i assenyalava literalment que *"la història de la penicil·lina ens mostra com la ciència avança al mateix temps gràcies al talent individual i al treball de tot un equip."* Alguns lectors es van mostrar enutjats perquè van interpretar que jo havia volgut negar o menysprear els mèrits de Fleming, considerat per ells un mite intocable, *"el salvador de tantas vidas de toreros, héroe invencible contra la infección de las cornadas"*, deia un d'aquells panegiristes en el més pur i encès llenguatge de la tauromàquia....

Un altre treball meu sobre història de la medicina fou discutit i calgué modificar-lo abans de ser publicat. Era l'estiu de l'any 1998, i jo, que acabava de publicar una biografia del rei Felip II (Editorial Planeta, 1997), vaig ser invitat a un simposi organitzat pels pares

Taula rodona sobre comunicació i història de la medicina en el XIV Congrés d'Història...

agustins de l'Escorial. La meua comunicació es titulava *Los médicos de la familia real en el reinado de Felipe II* i tractava, com es pot deduir del títol, de totes aquelles persones conegudes que van ser cridades per atendre aquest rei i la seva família quan es posaven malalts.

Jo vivia al convent amb els organitzadors del simposi i era atès per unes monges molt simpàtiques que em feien el llit i em servien els àpats al mateix refectori dels monjos. Una d'elles, en saber que jo era català, em va explicar que tenia un cunyat que també ho era i que ella, per aquest motiu, estimava particularment Catalunya. A mi, em tractava amb una amabilitat especial. Em reservava les millors ensaïmades per esmorzar i a l'hora de dinar em posava al plat els bistecs més ufanosos. Era, d'altra banda, una dona culta que seguia el simposi amb interès.

El dia que jo havia de llegir la meua comunicació, la vaig invitar a la sala de conferències. Em va escoltar atentament. Parlant del príncep don Carles, de la seva caiguda a Alcalà i del seu estat de salut gravíssim a conseqüència d'aquell fet, vaig explicar que el rei, per salvar-li la vida, havia disposat que desenterrassin el cadàver d'un frare amb fama de sant, fray Diego de Alcalà, i que posessin la mòmia al llit del príncep, al seu mateix costat. Era un costum habitual a la cort de Felip II aquest de fer intervenir relíquies de sants – ossos, cabells i de vegades la mòmia sencera— en casos desesperats com aquell.

Però jo, parlant d'això, no vaig poder evitar un comentari més aviat burlesc. Recordo que vaig dir que allò de posar cadàvers desenterrats als llits dels malalts no sols era una bestiesa, sinó que podia provocar infeccions i uns altres trastorns de salut molt més greus que aquells que volien prevenir o curar. La monja amiga meua, que m'havia escoltat amb molta atenció, en sortir de la sala semblava enutjada i només em va dir amb una cara llarga i aspra: *“Usted se ríe de los santos y esto es lo peor que puede hacer un buen católico, como suponía que era usted...”* Es van acabar, naturalment, les ensaïmades ensucrades i els millors talls de carn i de peix.

A l'hora de presentar la redacció definitiva de la comunicació per ser publicada al llibre d'actes, vaig tenir la precaució de corregir els paràgrafs que feien al·lusió a les mòmies. Si no ho feia jo, ho haurien fet segurament els monjos. El text va quedar així, em sembla que prou neutre i no pas gens irrespectuós: *“... Tampoco se descuidaron los presuntos remedios milagrosos: la presencia junto al lecho del enfermo de los restos de un fraile muerto con fama de santo” (pag. 637 de les Actes) “Por otra parte, la confianza del rey en las reliquias capaces de curar enfermedades estaba muy arraigada en él. Por este motivo concedía crédito y audiencia a casi todos los frailes, sacerdotes y religiosas que le recomendaban o le traían alguno de aquellos objetos sacros, dignos de atención y reverencia por sus propiedades milagrosas...” (pag. 646).*

Josep Tomàs i Cabot

En resum, avui, en aquesta taula rodona, he intentat mostrar a través d'uns exemples viscuts, el que pot passar —i habitualment passa— quan un divulgador de la història escriu als diaris o completa un llibre ja publicat. La intervenció en un terreny bibliogràfic poc conegut pot induir-nos al principi a considerar enganyosament que la història de la medicina i de la ciència interessa molta gent. Després comprenem que això és una apreciació falsa, perquè en realitat aquests coneixements històrics només són patrimoni d'una reduïda minoria, potser molt visible als congressos especialitzats, però gairebé desconeguda i poc valorada fora d'aquests llocs.

Pel que fa als articles de diari o revista sobre temes històrics, malauradament no sempre tenen el resultat que l'autor espera. Poden ser supervalorats amb efectes sorprenents. Però el més corrent és que no siguin ben entesos ni a vegades tan sols ben acceptats. En els exemples que he posat avui, un "patriotisme" mal entès (la defensa del català Ferran contra l'aragonès Cajal), l'exagerada mitificació d'un personatge (Fleming) o un abrandat sentiment religiós (història de Felip II feta des del Escorial), tres fets subjectius, poden enterbolir o desfigurar la normal comprensió d'uns treballs que pretenien ser imparcials i més o menys assenyats.